

Jandoušova česká lékopisná terminologie z roku 1864

Alois Jandouš's Czech pharmacopoeial terminology of 1864

Pavel Drábek

Došlo 5. dubna 2014 / Přijato 23. dubna 2014

Souhrn

Pražský lékárník PhMr. Alois Jandouš (1838–1893) položil základy novodobé české farmaceutické literatury. Jeho první knižní publikací byl latinsko-český slovník, vydaný v roce 1864. Jandouš pro něj vybral termíny z 5. vydání rakouského lékopisu. Kromě českých překladů devíti set latinských názvů léčiv uvedl ještě mnoho českých synonym a také přeložil další technické termíny. Ačkoliv se všechny jeho návrhy neujaly, založil tím moderní českou farmaceutickou terminologii.

Klíčová slova: farmaceutická terminologie • lékopisy • slovníky • Alois Jandouš

Summary

PhMr. Alois Jandouš (1838–1893), a Prague pharmacist, laid the foundations of modern Czech pharmaceutical literature. His first Czech book was a Latin-Czech dictionary published in 1864. Jandouš collected the terms from the 5th edition of the Austrian Pharmacopoeia. Besides Czech translations of nine hundred Latin names of pharmaceuticals, it also presented many Czech synonyms and translations of other technical terms. Though not all of his proposed terms have been accepted, he has established modern Czech pharmaceutical terminology.

Keywords: pharmaceutical terminology • pharmacopoeia • dictionaries • Alois Jandouš

Úvod

Když v roce 1862 začal vycházet „Časopis lékařův českých“, měl v podtitulu uvedeno, že je časopisem pro lékaře, ranhojiče a lékárníky¹⁾. Z českých farmaceutů spo-

lupracoval s redakcí zejména PhMr. Alois Jandouš (1838–1893)²⁾. Ten v něm postupně uveřejnil asi padesát svých článků.

Protože v tu dobu nebyla česká farmaceutická terminologie ještě ustálená, rozhodl se Jandouš sestavit ji formou slovníku. Při jeho přípravě vycházel z latinského textu 5. vydání rakouského lékopisu vydaného v roce 1855³⁾. Svoji práci proto nazval „Seznam slov farmakopoeie rakouské“ (dále jen seznam). Páté vydání rakouského lékopisu obsahovalo 867 článků, z nichž 62 Jandouš do svého seznamu nezařadil. Navíc však uvedl nově 94 latinských názvů léčiv, z toho čtyřicet rostlinných drog. Někdy lékopisný název pozměnil (např. místo *Cera flava* napsal *Cera citrina*, nebo místo *Vinum stibiatum-tartaricum* uvedl jen *Vinum stibiatum*). Některé příklady změn budou uvedeny dále v textu. Seznam má 24 stran (20 × 12,5 cm). Samostatnou část publikace tvoří latinsko-český slovníček, obsahující 240 technických termínů spojených s přípravou léčiv. Jandoušova příručka je první novodobou českou farmaceutickou publikací a vyšla v roce 1864 nákladem „Spolku českých lékařův“.

Náplň seznamu

Jandoušem sestavený seznam se dělí do dvou částí. V první jsou uvedeny abecedně seřazené latinské názvy officinálních léčiv a jejich české překlady. Druhá část obsahuje analogicky uspořádané technické pojmy týkající se popisu léčiv a postupů při jejich přípravě a zkoušení jakosti. Seznam obsahuje celkem asi 1140 latinských termínů. Překlady jsou jednoduché a citujeme je přesně. V některých případech Jandouš připojil k překladu výstižná česká synonyma, jejichž příklady budou uvedeny v dalším textu. Ojediněle je k českému překladu připojena vysvětlující poznámka. Jandoušem navržené české názvy jsou uvedeny v uvozovkách nebo v závorkách.

U názvů **chemických léčiv** se Jandouš opíral o Šafaříkovu učebnici chemie⁴⁾. Pozůstatkem starších českých názvů jsou ojedinělá synonyma jako „chalužník“ (jód), „bílý nic kamínek“ (síran zinečnatý) a „kyselina kostičná“ (kyselina fosforečná). U anorganických látek je uvedeno původní tehdejší názvosloví, kde se koncovka „-natý“ používala u jednomocných prvků (např. „draselnatý, sodnatý“). Neobvykle působí též názvy solí alkalo-

idů, kde název účinné báze je přeložen přídatným jménem (např. „sírán chininný“ nebo „chlorid morfinný“). V seznamu je jedenáct sloučenin rtuti a třináct sloučenin obsahujících železo, např. *Ferrum jodatum saccharatum* (jódid železnatý ocukrovaný). Koncentrace roztoků jsou podle tehdejších zvyklostí rozlišovány na „rozředěný“ (*dilutus*) nebo „sehnaný“ (*concentratus*).

Zajímavý je překlad adsorpčního uhlí. Ačkoliv rakouské lékopisy předpisovaly k jeho přípravě dřevo borovic, překládá Jandouš termín *Carbo ligni depuratus* jako „lipové uhlí čištěné“. Je však třeba uvést, že nelékopisné *Carbo tiliae* se v některých cizích předpisech též vyskytlo, patrně obsahovalo méně dehtovitých látek. Také pražská sazba léčiv z roku 1737 uvedla položku *Carbones tiliae* (lipové uhlí), stejně jako Obnovené pražské farmaceutické dispensatorium z roku 1750.

U hesla *Kalium nitricum depuratum* upozornil Jandouš na to, že Šafařík jmenuje *nitrum* jako ledek, ale že se častěji pod jménem ledek žádá *alumen*.

O názvosloví anorganických kyselin bude ještě zmínka na konci článku. Z organických látek uvedme jako příklady kyselinu benzoovou, u níž jako synonyma uvedl Jandouš „květ pryskyřice benzoové“, a dále překlad termínu *Spiritus aetheris nitrici*, kde kromě překladu „dusan éthyl-natý nečistý“ je ještě synonymum „ether sanitrový“. Vliv dřívějších zkušeností je patrný i v českém označení sacharosy – název *Saccharum album* překládá Jandouš „cukr třtinový“. Jako „tříslovina duběnková“ je přeloženo *Acidum tannicum*. Nově Jandouš zařadil heslo *Glycerin*, pro které jako české synonymum navrhl jméno „tukosládina“.

Při vytváření českých názvů **rostlinných drog** vycházel Jandouš často patrně ze „Všeobecného roztlinopisu, čili: Popsání rostlin ve všelikém ohledu užitečných a škodlivých“ J. S. Pressla z roku 1846. Toto dílo obsahuje 607 léčivých rostlin⁵). Některé české názvy léčivých rostlin mohly být přejaty též z knihy „Domácí lékař“, kterou do češtiny přeložil A. J. Jungmann⁶), případně ze stejnojmenné přílohy, kterou od roku 1857 přinášel přírodopisný časopis Živa. Odkud Jandouš přejímal česká synonyma rostlin, jako např. „záplotník“ (*Radix bryoniae*), však není jasné. Ojedinele je k pojmenování použita charakte-

ristika (*Semen lycopodii* – zasýpátko, výtrus plavuňový). U domácích léčivých rostlin byl bohatý výběr lidových názvů, jak víme i z jiných pramenů⁷). Příkladem může být *Radix calami aromatici*, u něhož je uvedeno „kořen šiřvorcový (puškvorec), prustvorec, pravé akorum“, nebo *Radix gentianae* přeložený jako „kořen hořce, hořcový, prostřelenec, trlíč“.

Termín *herba* překládal Jandouš jako „zelina“. Někdy však označení používané části matečné rostliny vůbec nevedl, např. u *Herba tanacetii* napsal jenom „vratička, vrátečník“ (vratyč obecný). U natí vypustil Jandouš ze seznamu pět článků, ale osmnáct neoficinálních doplnil (např. *Herba agrimoniae* – řepík, řepiček, útrobník).

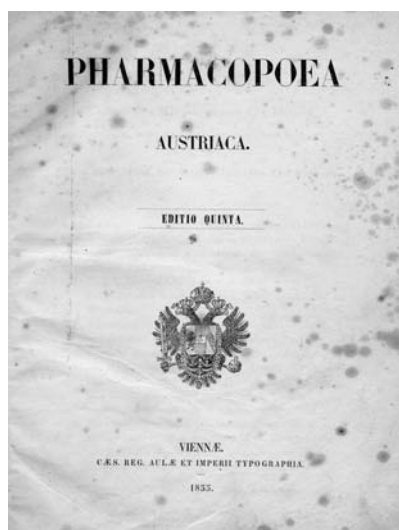
Složitější je situace u dovážených drog. Někdy nejsou vůbec přeloženy (*Radix senegae* – senega), jindy jen částečně (*Aloë lucida* – aloë, klejo-pryskyřice aloëová) a ojedinele mají zcela české jméno (*Radix ipecacuanhae* – kořen dávivý) nebo alespoň české synonymum (*Asa foetida* – asa foetida, čertovo zlé, čertovo lejno).

Podobná je situace u **láték živočišného původu**. Tam je *Castoreum* přeloženo jako „bobrový stroj“, *Ichtyocola* jako „karuka, měchýř vyzí“, *Moschus Tunquinensis* jako „mošus“ a *Lapides cancrorum* je uvedeno tradičně jako „račí oka“, ačkoliv to nebyly oči, ale vápenaté konkrementy pod krunýřem. Rakům sloužily jako zásoba vápníku při výměně krunýře a v lékárnách se používaly po promytí ve vřelé pramenité vodě (*Lap. canc. praeparati*). Ze seznamu Jandouš vypustil např. *Ova galinacea* a *Formica rufa*, ale *Spiritus formicarum* (mravencový líh) v seznamu ponechal.

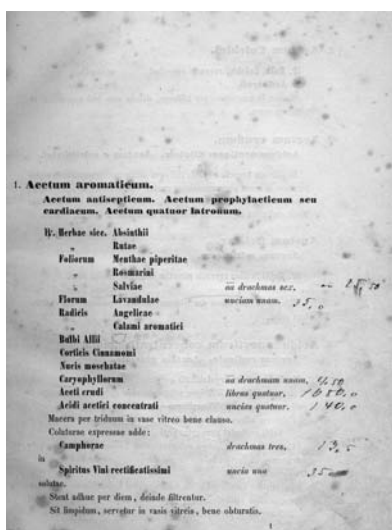
Větší volnost měl Jandouš při vytváření názvů **galenických přípravků**. Je však třeba připomenout, že to byly jenom ty přípravky, které uvádělo 5. vydání rakouského lékopisu. Chybí proto např. injekce, tablety, klystýry a obklady. Protože některé lékové formy se dnes již nepoužívají, uvedeme jejich přehled seřazený abecedně podle latinských názvů.

Acetum aromaticum (ocet vonný, aromatický). Podobně byly uvedeny další octy (např. z ocúnu a z cibule mořské).

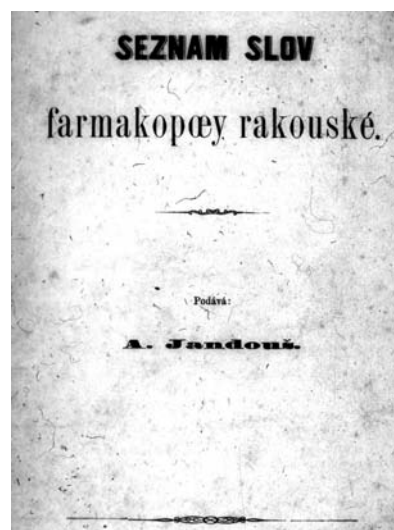
Aqua amygdalarum amarum concentrata (voda hořkomandlová sehnaná). Ze čtyřiceti dalších přípravků jsou

Pharmacopoea Austriaca. Editio quinta. Viennae. 1855

Pharmacopoea Austriaca. Editio quinta. Viennae. 1855.

Jandouš Seznam slov 1864

zajímavé např. tyto názvy: *Aq. antihysterica foetida* (voda smradlavá), *Aq. fragorum* (voda jahodová), *Aq. phagadenica* (voda leptavá neb spudivá – obsahovala sublimát) a *Aq. vulneraria spirituosa* (v. na rány s líhem).

Balsamum copaivae (balzám kopaivový). Kromě tohoto přírodního balzámu uváděl lékopis také „černý peruánský balzám“ (*Bals. peruvianum nigrum*) a ještě umělý „Hoffmannův balzám“, který se připravoval ze sedmi silic, peruánského balzámu a aromatického lihu. Další pět balzámů bylo v lékopisu uvedeno jen jako synonyma pro jiné přípravky (např. *Balsamum Opodeldoc*), ale lékopisná latinská synonyma Jandouš obvykle nebral do úvahy.

Candelaes fumales (františky, kominičky), které sloužily k nakuřování.

Capsulae balsami copaivae (tobolky s balsámem kopaivový) zařadil Jandouš do seznamu navíc.

Cataplasma ad decubitus – je to synonymum pro *Plumbum tannicum*, které Jandouš přeložil jako „tříslnatý olovnatý, mazání na otlak“.

Ceratum cetacei (cerát vorvaní). Také dalších pět přípravků je přeloženo jako cerát, ale u *Ceratum fuscum* jsou ještě další česká synonyma „mast čokoládová, mast hnědá domácí“.

Collodium (kollodion) – roztok nitrátů bavlny ve směsi éteru a lihu.

Conserva rosarum (růže v cukru nakládaná, strojený cukr z růží). Úkolem této formy je zachovat chuť a vůni květů. Proto se čerstvé rostliny roztíraly s cukrem.

Crème céleste nebylo přeloženo, neboť to bylo lékopisné synonymum pro *Unguentum emolliens* (mast změkčující, krém).

Decoctum Pollini (odvar Pollinův) a analogicky *Decoct. Zittmani* (odvar Zittmanův, který byl ve dvou silách: *fortius* a *mitius*). Základem všech tří byl odvar z kořene sarsaparilly.

Elaeosaccharum anisi (cukr siličnatý anisový). Kromě tohoto přípravku uvedl Jandouš podle lékopisu ještě dalších devět siličnatých cukrů.

Electuarium aromaticum (lektvař aromatický). Připravoval se z jedenácti práškovaných drog a medu. Přidáním opia vznikl „tériak“. Třetím lektvarem bylo *Elect. lenitivum* (lektvař projímavý, lekt. ze senny, senesový, lektvař počišťující).

Emplastrum anglicanum (přílep, flastr anglický). Další čtrnáct „přílepů“ můžeme rozdělit do dvou skupin. Jednu tvořily přípravky obsahující olovo, např. *Empl. diachylon compositum* (diachylon, diakulum, přílep olovnatý, diachylový, přílep klejtový, mast hůlková hojící). Druhá skupina se vyznačovala tím, že obsahovala rostlinné, případně živočišné drogy a jejich konzistenci zajišťoval vosk, pryskyřice a oleje. Příkladem může být *Empl. ad rupturas* (přílep na kříž, či pryskyřicový, tyrpant), připravovaný z jedenácti ingrediencí zahřátím.

Elixir – tento termín se v lékopisu vyskytuje třikrát a to jen jako synonymum, takže jej Jandouš ve svém seznamu vynechal.

Emulsio amygdalina (mléko mandlové) se připravovalo z mandlí, kdežto *Emulsio oleosa* (emulze olejovitá) z mandlového oleje a arabské gummy.

Explementum ad dentes (tmel do zubů) byl lihovým roztokem dvou pryskyřic.

Extractum absinthii (extrakt pelunkový) je doplněn Jandoušovou poznámkou: „Význam **extrakt** znamená již

něco určitého, proto nechceme užívateli na jeho místě výtah neb vytaženina.“ Lékopis obsahoval 56 článků na extrakty z různých rostlin (a ještě čtyři další jako synonyma v jiných článcích). Podle výchozích rostlin se extrakt jmenoval též česky, např. *Extr. graminis* – „extrakt peyrový“. Pouze *Extractum nucis vomicae* bylo pojmenováno „extrakt z vraních ok“, neboť semena kulčiby dávivé byla v lékopisu vedena jako *Nux vomica*. „Extrakt z lékořice“ byl dvojitý: suchý a kapalný.

Farina amygdalarum (mouka mandlová, otruby mandlové). Lékopis uvedl celkem šest rozemletých rostlinných drog, ale Jandouš přidal navíc ještě tři. Kromě uvedené mandlové mouky to jsou ještě „mouka kaštanová“ (*F. hippocastani*) a „mouka rýžová“ (*F. oryzae*). Zajímavé je též, že heslo *Farina foeni graeci* přeložil jako „mouka z pískavice (řeckého sena)“, ale *Semen foeni graeci* přeložil jako „semeno seněnkové (řecké seno)“.

Gelatina carraghen (gelatina karagénová, rosol z karagénu). V lékopisu byla ještě „gelatina z lišejníku islandského“ (*Gel. lichenis islandici*) a „gelatina lekořicová“ (*Gel. liquiritiae pellucida* = průsvitná, z níž se roztíráním připravila *Gel. liq. islandici pulverata*). Tato léková forma byla za obvyčejné teploty pevná a měla elastickou konzistenci. Teplem měkla a roztékala se. Při přípravě se vylévala do papírových krabiček a po zchlazení rozkrájela na malé kousky. V závěrečné, technické části Jandouš přeložil termín *gelatina* jako „rosol, huspenina“.

Hydromel infantum (medovina č. voda medná pro děti). Připravovala se smícháním přípravků *Infusum laxativum* a *Syrupus mannatus*.

Infusum laxativum (nápoj Vídeňský, pařenina senny s mannou). Byl to čtvrthodinový nálev ze sennových listů, do něhož se po scezení přidala mana.

Linimentum ammoniatum (mast tékavá) se připravovala z olivového oleje a roztoku amoniaku. *Linim. saponato camhoratum* (opodeldok) se připravovalo ze sedmi složek a na rozdíl od předpisů z 20. století se při jeho přípravě vycházelo ze dvou druhů mýdel.

Liquor acidus Halleri (kyselina Hallerova) byl směsí dvou stejných částí (*partes aequales*) 80% lihu a koncentrované kyseliny sírové.

Massa pilularum Ruffi (hmota na pilulky Ruffovy). Tento starodávný přípravek užívaný původně proti moru byl oblíbeným projímadlem. Připravoval se smícháním aloë, myrrhy a šafránu v dostatečném množství zředěného lihu.

Mel depuratum (med čištěný) se připravoval odpěněním a sloužil k přípravě „medu růženého“ (*Mel rosatum*).

Mucilago cydoniorum (sliz semene kdoulového), *Mucilago gummi arabici* (roztoky gumový, sliz gumový č. klovatiny arabské) a *Muc. tragacanthae* (sliz tragakantová) se připravovaly s pramenitou vodou, na tragant však byla předepsána horká.

Oleum amygdalarum amarum aethereum byla „silice hořkomandlová“. Kromě ní bylo v seznamu uvedeno ještě 27 dalších silic, z nich *Ol. laurocerasi* (silice bobkotřešňová), *Ol. sabinae* (silice chvojková n. mořuchová), *Ol. salviae*, *Ol. serpylli* (silice z mateřídoušky), *Ol. sinapis aetherea*, *Ol. spicae* (silice špiková) a *Ol. thymi* (silice tymiánová) nebyly officinální, ale Jandouš je do seznamu přidal. Navíc ještě do textu poznamenal, že „za význam silice užíváno častěji olej étherický“.

Smícháním „zvířecí silice“ (*Ol. animale aetherum*) se

„silicí terpentýnovou“ se připravoval „olej Chabertův proti hlístům“ (*Ol. anthelminticum Chaberti*). Mastných olejů připravovaných lisováním bylo v seznamu uvedeno čtrnáct. Dále se vařením připravovaly *Ol. hyosciami coctum* (olej blínový vařený) a *Ol. liliorum* (olej liliový). K nim do seznamu Jandouš přidal neoficinální *Ol. hyperici coctum* (olej červený, sv. Jana olej), *Ol. chamomillae coctum* (olej heřmánkový), *Ol. jasmīni* (olej jasmínový) a *Ol. philosophorum* (olej cihlový). Rozpouštěním kafru v olivovém oleji se připravoval officinální „kafrový olej“ (*Ol. camphoratum*).

Oxymel simplex (medový ocet jednoduchý) se připravoval z octa a čištěného medu. Podobně se z příslušných octů připravovaly „medový ocet z ocínu“ (*Oxymel colchici*) a „medový ocet z cibule mořské“ (*Oxymel scillae*). Navíc byl do seznamu zařazen neoficinální *Oxymel aeruginis* (ocet medový č. sirup zaoctělý s plístou, psyák).

Pasta caustica Vienensis – tento officinální přípravek Jandouš do svého seznamu nezařadil. Byla to směs hydroxidu draselného s oxidem vápenatým a sloužila k leptání.

Pasta gummosa albuminata (těstko ibišové) a *Pasta liquoritiae flava* (tabulky lékořicové, žluté tabulky pro prasa) se připravovaly pomocí arabské gumy, cukru a vaječného bílku.

Pastilli Bilinenses (pokroutky bílinské) se do lékáren dodávaly hotové a v lékopisu byl jenom jejich popis. Podrobněji o nich psal bílinský lékárník H. Müller⁸⁾.

Pilulae Augustini (pilulky počišťující č. projímavé) obsahovaly šest projímavých drog.

Potio Riveri – ani tento officinální přípravek Jandouš nevedl ve svém seznamu. Byl to roztok uhličitanu draselného ve vodě oslazený prostým sirupem a okyselené čerstvou citronovou šťávou. Jeho latinské synonymum bylo *Potio antiemetica*.

Pulpa cassiae (povidla z kassie), *P. prunorum* (povidla švestková) a *P. tamarindorum* (povidla z tamarindů) se připravovala svařením do předepsané konzistence a poté osladila cukrem.

Pulvis aërophorus (prášky vřivé, šumivé, šumivky) se připravovaly tak, že do modrého papírku se balil hydrogenuhličitan sodný a do bílého kyselina vinná. *Pulvis aërophorus Seidllicensis* (vřivé prášky Sedlické) měly v modrém papírku navíc tartarát sodno-draselný. Další troje prášky Jandouš opět vynechal. Byly to *Pulvis alterans Plummeri*, *Pulvis antihectico-serophulosus* a *Pulvis Cosmii*. Následovaly tři druhy „prášků na zuby“ – *Pulvis dentifricus albus*, *Pulvis dentifricus niger* a *Pulvis dentifricus ruber*. Jejich složení bylo pestré, černou barvu jim dalo dřevěné uhlí, červenou košenila. Dále byl uveden *Pulvis Doweri* (prášek Doverův) a navíc neoficinální *Pulvis equorum* (prášek pro koně – jeho složení se mi nepodařilo zjistit). *Pulvis fumalis Doctoris Engel* (kouřidlo Engelovo), *Pulvis fumalis nobilis* (kouřidlo vonné, potpourri) a *Pulvis fumalis ordinarius* (kouřidlo obecné) obsahovaly směsi pryskyřic a jiných vonných látek. Posledními prášky byly *Pulvis gummosus* (prášek gummovaný) a neoficinální *Pulvis purgans* (prášek projímavý).

Roob ebuli (povidla chebdová) a dalších pět druhů tohoto přípravku bylo do seznamu převzato z lékopisu. Byly to šťávy zahuštěné cukrem na konzistenci tuhého medu. Název této lékové formy pochází z arabského *robub*. Při přípravě antisypilitika *Roob Boyveau Laffecteur* (u Jandouše *Roob Laffecteur*) se vycházelo z kořene sar-

saparily a řady dalších rostlinných drog. Povidla řešetláková se nazývala *Roob spinae cervinae*.

Rotulae menthae piperitae (pokroutky větrové) a *Rotulae sacchari* (pokroutky cukrové) byla vypouklá cukrová tělíska, která se připravovala kapáním horkého cukrového roztoku na kovovou podložku.

Sapo albus (mýdlo bílé) a další tři druhy mýdel byly do seznamu převzaty z lékopisu.

Solutio arsenicalis Fowleri – tento přípravek Jandouš do seznamu nezařadil.

Species altheae (thé ibišové, řezanice ibišová č. proskurová). Z officinálních čajových směsí Jandouš dvě vypustil a nově zařadil do seznamu *Species aperitivae* (řezanice počišťující). Pro české názvy čajových směsí častěji používal termín „řezanice“ než „thé“.

Spiritus aetheris (kapky Hofmannovy). Lihové roztoky se nejčastěji připravovaly destilací supenze jednotlivých aromatických drog. Ze směsí drog se připravoval *Spiritus aromatica* (líh aromatický, melisový, kapky melisové). Pro vysvětlení těchto českých synonym je třeba připomenout, že latinské synonymum tohoto přípravku v lékopisu bylo *Spiritus melissae compositus*. Rozpouštěním se připravoval např. *Spiritus camphoratus* (líh kafrový) a extrakcí výše uvedený *Spiritus formicarum* (líh mravencový). Čistý líh byl v lékopisu ve třech koncentracích: *Spiritus vini rectificatissimus* (líh 90ti procentový dle objemu), *Spiritus vini rectificatus* (líh 80ti procentový) a *Spiritus vini rectificatus dilutus* (líh 60ti procentový). Jandouš nově zavedl *Spiritus vini absolutus* (líh prstočistý, bezvodný, hydrát étheru). Celkem vypustil čtyři druhy lihů a doplnil pět druhů, takže jich je v seznamu uvedeno 26 druhů.

Suppositoria butyri cacao (čípky z kakao). Jediný druh této aplikační formy v lékopisu.

Syrupus aceti (syrup s octem) je nově zavedený název (viz *oximel*). Sirupů bylo v lékopisu 24. Z nich Jandouš vypustil jen *Syrupus pomorum acidulorum*. Sirupy většinou sloužily jako chutové korigens, jen ojediněle to byly přímo léčivé přípravky, např. *Syrupus scillae* (sirup z cibule mořské) nebo *Syrupus cichorei cum rheo* (sirup rebarborový, z reveně a čekanky).

Tabulae de althea (tabulky ibišové) se připravovaly ze směsí práškových kořenů (ibiškového a kosatcového), cukru a tragantového slizu. Směs se po zpracování na tenkou vrstvu a rozkrájení usušila.

Taffetas vesicans (tafet zprýštivý) – byl to hedvábný taft (dykyta) impregnovaný roztokem olejů a pryskyřic v éterovém výluhu z kantarid. Používal se jako dráždivá náplast.

Tinctura absinthii composita (tinktura peluňková). Kromě této tinktury obsahuje lékopis ještě 46 dalších. Jedna z nich, tj. *Tinctura rhei aquosa* (tinktura rebarborová vodnatá) neobsahuje líh, ale připravuje se krátkým povařením reveňového kořene a sody ve vodě a filtrací vychladlého odvaru. Jandouš do seznamu přidal ještě šest dalších tinktur, např. *Tinctura carminativa* (tinktura větrová, kapky větrové), *Tinctura hyosciami* (tinktura z blínu) nebo *Tinctura hellebori nigri* (tinktura z čemerky).

Trochisci castorei (cukrátka bobrová) a *Trochisci ipecacuanhae* (Jandoušem nezařazená) byla officinální v rakouském lékopisu. Jandouš do seznamu přidal *Tro-*

chisci santonini (cukrátko santoninová) a *Trochisci contra vermes* (cukrátko pro škrkavky). Tato aplikační forma patří mezi pastilky (ve staré češtině se nazývala trocyšky nebo syřečky). Z léčivé látky a cukru se pomocí tragantového slizu vytvořily kuličky o hmotnosti asi 0,8 gramu, které se zmáčkly a usušily (řecké *trochos* = kolečko).

Unguentum aromaticum (mast aromatická, křečová, pro čivy, zelená, žebrácká, větrová). Kromě této masti uvedl lékopis ještě 25 dalších. Základem většiny z nich bylo vepřové sádlo. Jandouš do seznamu přidal šest nových mastí, např. *Unguentum altheae* (mast ibišová či proskurová či dialtová) nebo *Unguentum hydrargyri rubrum* (rtuťová mast červená či s precipitátem červeným) a jednu oficiální vypustil (*Unguentum Autenriethi*), takže seznam obsahuje 30 mastí.

Vinum Malaccense (víno z Malagy či malaga) sloužilo k přípravě dvou léčivých vín. *Vinum colchici* (víno ocúnové) se připravovalo šestidenní digescí rozdrcených ocúnových semen. Rozpouštěním se připravovalo *Vinum stibiatotartaricum* (víno dávivé; u Jandouše zkráceně *Vinum stibiatum*).

Technická část obsahuje 240 latinských slovíček. Asi polovina z nich jsou běžné, dodnes používané latinské termíny, ale často je Jandoušův překlad dnes neobvyklý a nepoužitelný (např. *sublimat* = přepuzenina, *crystalinus* = hlaťovitý nebo *reductio* = zkovení). U hesla *acidum* (kyselina) je tento dodatek: „Poznamenání kyselin děje se přivěšením koncovek ičitá, ová, ičná, istá na jméno prvku elektropositivního...“

Druhou polovinu slovníčku tvoří méně obvyklá latinská slovíčka, která sice jsou obsažena v klasickém latinsko-českém slovníku, ale jejich překlad se poněkud liší. Ojedinelá slovíčka tam pak vůbec nenajdeme (např. *stea-ropten*, což Jandouš přeložil jako „tukočpavina“).

V této části seznamu jsou zopakována některá výše uvedená hesla s Jandoušovými překlady, např. „řezanice, zelina“ aj. Nově jsou zařazena slova vyjadřující vlastnosti látky, např. *colatura* (zcezenina), *empyreuma* (přismahlina) nebo *graviditas specifica* (hutnota, váha potažná, hutnost). Také jsou tam uvedena různá zařízení, jako např. *cochlear despumatorium* (sběračka), *cucurbita vitrea* (baňka, kolba), *filtrum* (cedidlo), *tubus ferruminatorius* (dmuchavka) nebo *vesica* (kotel přeháněcí).

Diskuze

Jandouš sice ve svém seznamu nedodržel rozsah tehdejšího rakouského lékopisu, ale víc hesel přidal, než vynechal. Je nutné připomenout, že lékopis byl celostátní a vznikl ve Vídni, aniž by jeho autoři dostatečně přihlíželi ke zvyklostem a potřebám mimorakouských zemí. Některé Jandoušovy změny byly dost odvážné a lze je přičíst spíše jeho mládí než zkušenostem, i když publikoval v Purkyňově časopisu *Živa* od svých 22 let⁹⁾. Mezi vypuštěnými termíny bylo dost takových léčiv, která v tu dobu byly již na ústupu, ale přesto některé vynechané přípravky (např. *Potio Riveri* nebo *Solutio arsenicalis Fowleri*) se ještě používaly dlouhou dobu.

Od vydání poslední latinsko-německo-české lékařské sazby v roce 1737 se již česká farmaceutická terminologie nepoužívala, neboť nová vydání sazeb byla již jenom latinsko-německá. Ostatně ani ve vydání z roku 1737 ne-

byla asi polovina hesel přeložena do češtiny¹⁰⁾. Kromě toho se *materia medica* za tu dobu významně změnila. Některé přípravky zůstaly sice zachovány, např. *infusiones*, ale Jandouš místo původních označení (trank, trančík) použil nové české názvy (nápoj, pařenina). Ani u sirupů nepřelval ze staré sazby germanizující označení *zoffi*.

Je zajímavé, že pro *Unguentum lithargyri*, což bylo ve staré sazbě přeloženo do češtiny jako „z stříbrné pěny mast“ použil Jandouš ve svém seznamu stejný český název, i když jen jako synonymum. Nelze proto vyloučit, že Jandouš tuto starou sazbu znal.

Druhé vydání Jandoušova seznamu se uskutečnilo v roce 1881, a to v rámci souborného „Názvosloví“, které zpracovala komise Spolku českých lékařů¹¹⁾. V lékařském názvosloví jsou hesla latinská i německá a jejich české překlady. Jandoušem zpracovaný oddíl „Názvosloví lékárnické“ obsahuje jen latinská hesla a je opět rozdělen na dvě části: „farmakognostickou“ a „technickou“. Obě části jsou doplněny o nová hesla a ve všech heslech jsou uvedeny též německé překlady. Pojem farmakognozie (lékoznaletví) však Jandouš chápal velmi široce a nezahrnoval do něho jen přírodní léčivé látky.

Závěr

Součástí národního obrození byla též snaha o pěstování vědy v národním jazyce. V praxi tomu vadila předchozí dlouholetá germanizace a téměř celé 19. století bylo poznamenáno úsilím o prosazení češtiny jako rovnoprávňného jazyka. Nejenom knihy, ale také časopisy a výuka v češtině se dlouho potýkaly s nedostatky v odborné terminologii. Od založení Purkyňova časopisu *Živa* v roce 1853 se situace pozvolna zlepšovala. Přispěla k tomu také Jandoušova publikace, která se snažila zavést vhodné české názvosloví v české farmacii. Ačkoliv se část jeho návrhů v praxi neujala, byla tak vytvořena slovní zásoba, která později pomohla ke vzniku prvního českého farmaceutického časopisu.

Střet zájmů: žádný.

Literatura a poznámky

1. **Drábek P.** Časopis českého lékárnictva a jeho předchůdci. Čs. Farm. 1982; 31, 85–96.
2. **Drábek P., Hanzlíček Z.** Význační předsedové Farmaceutické společnosti. Čs. Farm. 1971; 20, 208–216.
3. *Pharmacopoea Austriaca*, editio quinta. Viennae 1855.
4. **Šafařík V.** Základové chemie čili lučby. Praha 1860.
5. **Hofmannová E. J. S.** Presl a K. B. Presl. Praha: Melantrich 1973; 193.
6. **Paulický J. F.** Domácí lékař... (český překlad Ant. Jana Jungmana). Praha: 1833 a 1850.
7. **Müller A.** Alphabetisches Wörterbuch synonymer lateinischer, deutscher und böhmischer Namen der...officinellen Pflanzen. Prag 1866.
8. **Müller H.** Pastilles de Bilin. Oester. Zeitschrift der Pharmacie 1848; 2, 112–113.
9. **Hanzlíček Z.** Purkyňova „Živa“ a farmaceuti. Čs. Farm. 1987; 36, 425–428.
10. *Taxa seu Valor omnium medicamentorum... Cena neb vyměření...Der Werth oder Preiss...Vetero-Pragae 1737.*
11. *Názvosloví lékařské a lékárnické.* Praha 1881; 113–134.